

germalom 29 ezres részvénypakettje, valamint érdekeltségei a körmöci kőedénygyárban, a kőszegi posztógyárban, a pesti cukorfinomítóban és a budai alagútépítő részvénytársaságban. Persze időközben megfordultak kezén más értékpapírok, így francia, angol és osztrák államkötvények is.

Széchenyi, Pest-Buda fővárossá válásának egyik legaktívabb előmozdítója nem kis összeget fektetett itteni ingatlanokba. 1833 és 45 között több házat és telket vásárolt (és adott el) Pesten és Budán, s a Lipótvárosban (a mai Szabadság tér déli oldalán) épített hatalmas bérház tulajdonosaként pesti háziúr is volt.

IRODALOM

- Ács Tibor (1994): *Széchenyi katonái*. Zrínyi, Bp.
- Bártfai Szabó László (1926): *Gróf Széchenyi István és kortársai*. Budapest
- Csorba László (1991): *Széchenyi István*. Officina Nova, Budapest
- Éri István (szerk.) (1991): *Széchenyi és kora. Emlékiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. Tájak – Korok – Múzeumok könyvtára*, 3. Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület–Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás (2003): *Széchenyi és Kossuth*. Kossuth, Budapest
- Gergely András (1972): *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása. Értekezések a történeti tudományok köréből*. 62. Akadémiai, Budapest
- Gergely András (1987): Széchenyi, a „gazda” és a „polgár”. In: Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról*. Magvető, Budapest
- Gergely András (1991): A modernitás konfliktusai és Széchenyi. *Világosság*, II, 818–824.
- Kertbeny K[arl] M[aria] (Károly Mária) (1860): *Erinnerungen an Graf Istvan Széchenyi*. Geneve, Basel
- Körmey István (1983): Széchenyi István lelki alkata és elmebetegsége. *Orvostörténeti Közlemények*. 102–104, 9–43.

Széchenyi tehát – aki már programadó munkájában, a *Hitel*-ben kiállt azért, hogy a születés és rang presztízst, valamint a hivalkodó reprezentációt mindenek fölé helyező rendi társadalomban értékként jelenjen meg a polgári társadalom, illetve a kapitalista gazdaság haszonelvűsége, haszonkeresése (Gergely, 1987) – magánemberként, *homo oeconomicusként* hitelesen ültette át a gyakorlatba elméleti programját.

Kulcsszavak: *Széchenyi István, magyar történelem, 19. század története, társadalomtörténet, életrajz, modernizáció, reformkor*

- Kemény Zsigmond (1970): Széchenyi István. In: Kemény Zs.: *Sorsok és vonzások*. Szépirodalmi, Bp.
- Kon, Igor Semenovic (1989): *Énünk nyomában. A személyiség én-tudata*. Kossuth, Budapest
- Kosáry Domokos (1987): Széchenyi a naplói és a történeti személyiség. In: Kosáry Domokos: *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Magvető, Budapest
- Kovács Lajos (1889): *Gróf Széchenyi István közéletének utolsó három éve, 1846–1848*. I–II. Budapest
- Lackó Miklós (2001): *Széchenyi elájul: Pszichotörténeti tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest
- Lipthay Sándor (1896): *Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai*. Budapest
- Moussong Kovács Erzsébet (1978): A modern ember pszichés problémái. In: Csaba György (szerk.): *A modern ember biológiai paradoxonja*. Medicina, Budapest
- Oplatka András (2005): *Széchenyi István*. Osiris, Bp.
- Preisich Gábor (1991): Széchenyi érdemei Budapest fejlesztésében. *Magyar Tudomány* 8,
- Siklóssy László (1927–1929): *A magyar sport ezer éve*. 1–3. Országos Testnevelési Tanács, Budapest
- Széchenyi István (1925–1939): *Széchenyi István Naplói*. I–VI. (szerk. bev. Viszota Gyula) Budapest
- Széchenyi István (1866): *Pesti por és sár*. Pest

SZÉCHENYI, A POLITIKUS NEHÉZ DÖNTÉSHELYZETEKBE

Velkey Ferenc

CSc., egyetemi docens,
Debreceni Egyetem TEK BTK Történelmi Intézet
velkeyferenc@gmail.com

„A napfénynél világosabb, miként Széchenyit akár nagyító, akár kicsinyítő üvegen, akár madártávpontból, akár közelről nézzétek, nem fogjátok egyszerű alkotásának találni, mint a görög templomot. Esze nem jár oly egyenlőn, mint kicsiny genovai zsebórátok. Politikája nem oly tiszta és hibátlan, mint egy csinos madrigál” – Kemény Zsigmond ezzel a látszólagos kritikával vezette fel „jellemtárában” (1851) a Széchenyi politikáját értelmező szempontjait. Nyilván a gróf közéleti pályájára emlékező kortársaknak nem is kellett elmondania, hogy melyek voltak a „következetlenségek”, „gyarlóságok”. Éppen csak ezekkel a szavakkal utalt rájuk, s mindjárt az olvasót más irányba fordította: a Széchenyi-jelenség lényegéhez elvezető értelmezői utat jelölte meg. Kinyilvánította, hogy lehetetlen a „legnagyobb magyart” az „adatok mechanikus összeállításával”, „politikai vitáin keresztül”, vagy az „egyes tények mezején” megítélni, hiszen ő mindig a változó lehetőségekhez igazodott, s ezért nyilvánvaló következtetései csak a pálya egészének, illetve a gróf alapeszméjének tükrében (amely Kemény szerint a nemzetiség elve: „fajunk biztosítása és nemesb kifejtése”) nyerhetik el értelmüket. Több oldalon taglalt kert-hasonlaltával érzékeltette a helyes eljárás lényegét: Széchenyi pályája nem szimmetrikus, szabá-

lyos, könnyen átlátható francia kert, de nem lesz többé kusza rengeteg sem annak az elemzőnek, aki a célját és alapeszméjét helyesen jelöli meg; hanem egy „terjedt kellemes angol park”, amely felfedezésre vár. Kemény Zsigmond 1850–51-es esszéiben kétségkívül eszményítette Széchenyit, gondolatmenete mégsem minősíthető pusztán a politikus Széchenyi következtelenségeit elfedő idealizálásnak.

Az író – a konkrét szövegösszefüggést tekintve – az 1840-es évek elejétől kialakuló „autobiográfiai” diskurzusba kapcsolódott be (Széchenyi oldalán), amikor elfogadta-megerősítette a grófnak azt a számtalanszor ismételt tételét, hogy politikai tevékenysége (az ellenzéki szerep elutasítása, a kormányzathoz való közeledése, az irányzatok közti helyzete stb.), amelyet a kortársak közül is sokan *apostasiaként* értékelték, egy magasabb rendű következtetés megnyilvánulása. Másrészt viszont – általánosan nézve a dolgot – azt a fontos szempontot vetette fel, hogy egészen másmilyen lehet az alkotott kép (itt egy reformerről), ha a „látószöveget” módosítjuk. A Széchenyi-pálya pedig – szerinte – a nagyvonaltól, a távlatoktól és értékrendet középpontba állító nézőponttól követeli meg. Kemény itt a Széchenyi-értelmezések egyik alapvető dilemmájára reflektált, s még csak nem is volt

előzmény nélküli a felvetése. Példaként idézhetjük az 1840-es évekből Szontagh Gusztávot, aki sajátos filozófiai értékrendszerét rávetítve a honi politika viszonyaira értelmezte Széchenyit, s őt mint a *kiegyenlítés* egyetlen számba vehető erejét nevezte meg.

Van tehát igazság Kemény fejtegetésében. Egy olyan kornak a szereplőjét, amelyet áthat a *teleologikus* gondolkodás, nem lehet az eszmék, eszmények, célok stb., azaz a távlatok mellőzésével értékelni. S különösen igaz ez Széchenyire, aki az identitáskeresés hosszú esztendei után a személyiségét abban a hivatásban találta meg 1825–26-ban, és teljesítette ki egész élete folyamán, hogy „egy nemzetet megment az emberiségnek.” A Széchenyire vonatkozó „értelmezői” kötelezettséget erősíti az a rendkívüli gondolati összetettség és szerepgazdagság, ami a kortársak közül szinte csak rá jellemző. A „legnagyobb magyar” historikusaitól kétségtelenül egyedi, csak reá (vagy elsősorban rá) szabott kategóriákat követel. Azok az elemzők, akik az ő reformer típusát, önálló eszmei-politikai irányát fogalmilag is igyekeznek meghatározni, mindig a sajátosságokat kiemelő megkötésekre kell, hogy a hangsúlyt helyezték. Folytathatnánk a sort az aktuális megnyilatkozások mögött feltáruló, megmutatózó szintekkel, hiszen sokszor az eszmerendszer síkján, a fejlődés-konceptió, a reformrendszer tükrében, vagy annál konkrétan, egy nagyívű politikai stratégia figyelembevételével érthetjük meg Széchenyi konkrét döntéseit, tetteit. Ő már a kortársak előtt is mint „rejtély” (Szemere Bertalan) tűnt föl, amit Kemény Zsigmond a szójáttékkal („a legtalányosabb magyar”) jelenített meg. Az író által érzékletesen bemutatott angolpark sétára és felfedezésre ingerlő, amelyben a Széchenyi-jelenség megértésére törekvő számtalan (sikeres-sikertelenebb) her-

meneuta maga jelölheti ki azt a fő-utat, amelyhez vissza-visszatérve bejárja az egészét, s amely alapján átlátja a park „rendszerét.”

A Kemény-féle látószögnek azonban van egy komoly veszélye, ami a „jellemrajz” szóhasználatában is megmutatkozik. A báró következetesen kerülte hőse neve mellett a politikus szó predikatív (Széchenyi a politikus) vagy jelzői (a politikus Széchenyi) használatát, s helyette csak (a tevékenységet megjelölő) birtokként („politikája”) szerepeltette. A Kossuth Lajos által adományozott metafora (a „legnagyobb magyar”) mellett Széchenyit ebben a szövegrészben a „lángeszű országjár” és az „államférfiú” kategóriákkal jellemezte, azonosította. Ezek a minőségjelölő kifejezések is azt jelzik, hogy Kemény a politika fölé emelte a grófot, s éppen azért hangsúlyozta, hogy nem érthető meg helyesen az „egyes kérdések körüli nyilatkozataiban,” mert azt hártotta el, hogy politikusként kelljen értékelnie. Hiszen egy politikus csak az őt körülvevő történeti viszonyrendszerben vizsgálható, tetteinek, beszédeinek, műveinek stb. üzenete, hatása ott jelentkezik. A sikere, eredménytelensége aktuális helyzetekben mérhető.

Kemény eljárása egyrészt követőkre talált, másrészt a direkt hatástörténetről függetlenül is a Széchenyi-irodalom általános modelljét jelenítette meg. A kultikus vagy kultusközeli szövegekben rendre elmosódtak az idősíkok, és Széchenyi kiemelkedve korából, „örök időre szolgáló harsonaként” szól, elveszítve minden egykori törekvését, történetiségét. A történeti közeget „elfelejtő” Széchenyi-értelmezések pedig a grófot általában csak önmagában vizsgálva, eszménnyé stilizálták, s ezt a lehetőségek és aktuális helyzetek világában mozgó politikus-Széchenyi sínylette meg leginkább. Vagy – mint Keménynél – magasabb rendű szempontjai miatt el lett hártva

a konkrét politikai cselekvésben való vizsgálata; vagy kultúrateremtő, nemzetnevelő, gazdasági modernizátor (hidépítő, folyószabályozó stb.) szerepei tették hangsúlytalaná (fedték, feledtették el) a politikus tevékenységét. Az „eszményítő” irodalom egyik jellemző eljárása lett a politikai pálya sikertelenségének a kiemelése. Egyrészt azért, mert így a modern politika előtti reformer kaphatta meg ünneplését, például az, aki a részérdek mentén szerveződő „pártosodással” szemben megtestesítette az egész érdekét átlátó-kifejező „nemzeti politikát.” S a sikeres, ízig-vérig „politikus” Kossuthhoz viszonyítva más minőségbe kerülhetett. Másrészt azért, mert így ki lehetett emelni, hogy „a magára nézve nem győzelmes” politikai pálya hosszú távon (hatásában) „az országra nézve mégis a leghasznosabbak egyike volt, amelyet magyar államférfiú általában befutott,” a jövővel elé állított példa, mérce, s az ő korában elvetett, de idővel helyesnek bizonyuló út megjelölése miatt (Andrássy, 1912).

Érdekes módon Széchenyi, ha pályájának egészét kellett értelmeznie, mindig a „politika” szóval élt. 1848 januárjában egy ironikus önéletrajzában így jellemezte magát: „Vajon vette-e azon levelet, – írta titkárának, Tasner Antalnak – melyben Önt kérem, hogy azon francia redakciónak, mely biográfiámért annyit unszol, valamit válaszoljon. Mégis jó volna ezt tenni, réflexion faite [hosszas mérlegelés után]. Csak röviden, például: 1791. szeptember 21-én született, 17 esztendeig katona volt, 23 évig pedig a politikai pályán izzad. – Impulzust adott az Akadémiára, gőzhajókra, pesti lánchídra etc. etc. – 10-12 darab könyvet írt, közlekedési elnöknek neveztetett, most mosonyi követ, vörös himlős, lelke nyugodt, szemöldöke szerfelett nagy etc. etc.” Természetesen Széchenyi itt (és általa-

ban) önmagára használt praktikus politika fogalma ellenére érdemes végiggondolni, hogy mennyiben értelmezhető sokrétű pályája politikai cselekvésként.

Gergely András fogalmazta meg összegző jelleggel, hogy Széchenyi a korszak (a Vormärtz európai típusait tekintve) csaknem mindegyik reformerszerepét megélve tett kísérletet a polgári átalakulás előmozdítására. Egyszerre volt a nemzetét önmagában hordozó *magányos romantikus hős*, a fennálló rendszert lényegileg és legálisan átalakítani szándékozó *ellenzéki liberális politikus*, a haladást (beleértve a társadalom átalakulását) technikai modernizáció útján gyakorlatias alkotásokkal kereső *technokrata pozitívista*, és az államhatalom eszközrendszerére építő, azt az adott helyzetben is felhasználni szándékozó *liberális bürokrata reformer* (Gergely, 1993). S persze, tehetjük hozzá, ezek mellett közíróként a nyilvános vitákban *kritikus értelmiségi*, a művelődés színterein *főúri mecénás*. E sokféle szerep Széchenyi tevékenységét gazdaggá és sokrétűvé tette, s azt eredményezte, hogy a nehézségek ellenére minduntalan újjáéledt, és új teret talált reformer energiája. A pálya illetően gazdagsága tette lehetővé, hogy Széchenyi reformtevékenységét – lényegi kiüresítése és meghamisítása nélkül – hol politikai cselekvésként, hol a politikával alig érintkező gazdasági modernizációs kísérleteként, hol a nemzetnevelés, nemzetteremtés kulturális küldetéseként, hol pedig egy romantikus szerző „én-alkotásaként,” önmagáról „tettel írt életregényeként” értelmezzék.

Azonban e sokrétűség belső ellentmondásokhoz is vezetett: Széchenyi egyik szerepében sem találta meg soha a tökéletes „önazonosságot.” Sosem tudta például természetesnek elfogadni „hivatalnokként” az előszobázásokat, lassú ügymenetet, s azt mindun-

talán személyes sérelemként élte meg. Pedig minden bizonnyal nem jutott neki több belőle, mint minden az udvarral kapcsolatba lépő „főúri-közzsolgának.” Az *ellenzéki pozíció* viselkedéskultúráját és nyelvét sosem tudta tökéletesen magáévá tenni. A nemzetével azonosuló *romantikus hős* az átalakulás tétjét személyes drámaként élte meg, s mindvégig a vállalt élethivatás izzásában figyelte a nemzet sorskérdéseit. Ez a jelleg a Széchenyi-jelenséget a politika konkrét aktualitásai fölé emelte, viszont cselekvési teret egyre inkább csak a politika világában talált. Ha szűk is volt ez a tér egy „nemzetét szívében hordozó” „templárius lovagnak,” mégis a vállalt feladat ide kényszerítette, kötötte. Bár egy-egy szerepe változó hangsúllyal jellemezte a pálya egyes szakaszait, mégis döntően mindegyik folyamatosan egymást erősítve-gyengítve, torzítva jelen volt tevékenységében, s főleg szemléletmódjában. Ez még a két ellentétes oldalt jelentő politikai szerepekre (*ellenzéki liberális*, „*beamtenliberális*”) is igaz. Hiszen Széchenyi miközben a reformellenzék egyik első tekintélyének számított, akkor is kereste a kapcsolatot a kormánnyal, s kormánybiztosként megbízást vállalt a Dunán (1833); majd ennek ellentétéként, amikor kormányhivatalnok lett (1845), akkor sem igazodott a birodalmi kormányzat céljaihoz, s nem azonosult a kormánypártként szerveződő Konzervatív Párttal. E kettősségből kialakuló, a pálya egészére jellemző ellentmondás egy érzékletes megfogalmazásban: „Egy államférfi, aki alkotó munkát végez hatalom nélkül és agitációt csupán messi-kihatású produktív szempontokból. Aki oly gyakorlati, gouvèrnementalis érzésű és felelősséget érző, mintha kormányember volna; és oly mértékben csupán a meggyőzés hatalmára van szorítva, mint az ellenzék embere” (Réz, 1917).

Minden bizonnyal az ellentmondásokkal terhes összetettség mögött komoly szerepet játszott az is, hogy Széchenynek nem volt valóságos politikai szocializációja. 1809-ig még ifjú volt ahhoz, hogy bevezessék a státuszához, a családi hagyományhoz és kapcsolatrendszerhez illő közéleti szerepekbe, az apja, Széchenyi Ferenc pedig szigorú vallásos visszavonultságában közvetlen cselekvési teret nem nyitott ki előtte. Személyes sorskeressé forduló élete a hosszú katonai pálya közben, a rendkívül impulzív utazások, olvasmányok hatására már nem is tette lehetővé, hogy természetesen fogadja el a helyzetéhez (és nem a személyiségéhez!) illő szerepeket. Pedig elindulhatott volna azon az úton, ha csak atyja tisztségekben igen gazdag pályáját tekintjük – horvát albán, pécsi kerületi főispán, Nápolyba delegált országos követ, somogyi főispán, septemvir, főúri mecénás, a Dráva és Mura szabályozásának királyi biztosa, Vas megye adminisztrátora, királyi főkamarmáster stb. –, hogy magas rangú katonára, a császári-királyi ház diplomatájára, udvari hivatalnokra, a magyar kormányzások valamely jelentős tisztségének betöltőjére, főispán stb. legyen. Mint ahogyan a Széchenyi-pálya kiteljesedése mutatja, a társadalmi presztízséhez illő szerepek egy részét később betöltötte (vagy betölthette volna), s az *apai minta* is egyértelműen inspirálta utóbbi tevékenységében. 1825-ig azonban alig (lényegében: nem) volt kapcsolata a honi politika intézményeivel, irányával, sem az aulikus, sem az ellenzéki politikai tradíció nem határozta meg egyértelműen környezetét, látásmódját, még abban a tekintetben sem, hogy az eszmélődő fiatal embert vitára vagy szerepkorrekcióna kényszerítette volna. Életútjából hiányzott a hazai intézményekben gyökerező politikai gyakorlat is. Megszokott volt a közéleti szerepet

játszó mágus családok körében, hogy az ifjak megyei tisztségeket töltötték be, mint tette ezt például az ő (későbbi) baráti köréből Wesselényi Miklós báró vagy Andrássy György gróf. Politikusi mintáit Széchenyi a világban önmagát keresve fedezte fel, figyelte, s próbálta interiorizálni. Angliában Lady és Lord Holland szalonjában az *ellenzéki liberális arisztokrata* típusa lett rá nagy hatással, majd a költő-világpolgár Byron, s a benne megtestesülő *romantikus szabadsághős* ideál. Utóbb a „bécsi kongresszus” után Metternich kancellár jelenítette meg előtte a *nemzetközi látószögű tekintélyt* és az *udvari praktikák művészetét*. Wesselényiben pedig megtalálta a magyar, *nemzete iránt elkötelezett*, jobbító szándékú ellenzéki főurat. Széchenyi politikusi attitűdjét áthatották mindezek a jellegek, s természetesen újabb színekkel gazdagodtak, amikor a gróf tényleges kapcsolatba lépett a politikával.

Ha Széchenyi sokrétű tevékenységét egy (ismert) egyszerűbb séma szerint beszéljük el, hasonló következtetésekre juthatunk. Értelmezhető ti. a gróf pályája a politikához közeledő, majd attól távolodó reformer kettős (változó, ellentétes) mozgásában is. „A közjót két mód szerint lehet előremozdítani, – publicae et privatae.” – fogalmazta meg egy 1825-ös vázlatában (*Constitutio*) az elméletalkotás igényével a pálya későbbi ingamozgásának magyarázatát. A gróf Magyarország polgári-nemzeti átalakulását elsősorban modern törvények kezdeményezésével igyekezett előmozdítani, hiszen a rendszer lényegi átalakításához alaptörvények megváltoztatására volt szükség. Az 1825 után újra működésbe hozott rendi-alkotmányos intézményeken keresztül ez az út sikerre vezethetett. Mikor azonban rendre úgy érezte, hogy az adott politikai orientációk küzdelmében jó dönté-

sek nem születhetnek, akkor ahelyett, hogy az orientációk jellegét és erőviszonyait, az intézmények működését igyekezett volna átalakítani, inkább eltávolodott a politikától. Kerülő utat választott. Széchenyi számára persze ez sem lett másodlagos tér. A rendszer átalakításának távlatával fektetett rendkívüli energiákat a polgárosodásba bekapcsolódni kész, azt végigvinni képes elit koncentrációjába, a közgondolkodás átformálásába és a haladást közvetlenül megjelenítő, többfunkciójú vállalkozások létrehozásába. Reformtevékenysége az 1830-as évek végéig hol a *publicae*, hol a *privatae* út hangsúlyosabb jelenlétében szerveződött. A két cselekvési szint között mozgó Széchenyi viszont az 1840-es évek második felére egyre inkább kényszerpályára került, hiszen a közélet (jellemzően a modernizálódó politikai szituációra) minden területe a politika meghatározottságába került. Tudomásul kellett vennie, hogy aki a dolgok menetére hatni akar, annak minden kerülőút immár csak másodlagos jelentőségű lehet. Jellemző módon, egy mélyen megélt kudarc után („Az adó ügye, a felelősségnek és köztelhivételnek elvével az országgyűlés végnapjaiban megbukott.”) az 1844-es diéta végeztével, azon a kérdésen gondolkodva, hogy a közeljövőben mit tegyen, hogy „hátramaradt erőm egészen hiába el ne párologjon” – írta Wesselényinek helyzetelemző levelében –, a következő választ adta: „Addig is míg újra fellépek a pályára, ott küzdeni, küzdeni míg bírom, addig alábbrendelt ültetvényeink ápolásával töltöm az időt. Akadémia, Híd, Gőzhajó, Verseny, Gőzmalom, Szederegylet, Orsovai-út, ez ugyan részint már mind lábon van, részint lábadoz, de azért mégis megkívánja a segédkezet; és így ezekkel lesz gondom, míg előttem tán nagyobb szférára nyílik megint, ha nyílik.” Ekkor már joggal

érezte úgy, hogy a „privatae” reform-út „alábbrendelt ültetvények” előmozdítását jelenteli, s a reformok átütő sikeréhez a „publicae” tér „magasabb szféráján” kell működnie.

Széchenyi István reformtevékenységét e megfontolások nyomán politikai pályaként (is vagy elsősorban) értelmezzük; egy olyan politikus pályájaként, aki teljesítményeit csak a politika függvényében hozhatta létre; de aki ennek ellenére nem vált (a kifejezést némileg megelőlegezve kortársainak) „professzionális politikussá” (Gergely, 1987). Ez természetesen korántsem jelenti azt, hogy ő a politika valamilyen premodern kövülete lett volna egy modernizálódó korban. Sőt, az ő esetében inkább azt vizsgálhatjuk, hogy a *modern magyar politika egyik első kezdeményezője* hogyan próbált hatékony maradni egy, az elképzelésénél dinamikusabb közéletben.

A magyar politika reformkori modernizációja egy olyan folyamatként értelmezhető, amelyben a statikus rendi intézményrendszer lényegi reformja nélkül – hiszen azt egészen 1848-ig lehetetlenné tette az igen erős pozícióban lévő kormányzat – ment végbe a rendi keretek lazulása. Elsősorban az intézményeket övező társadalmi-politikai közeg, a nyilvánosság új fórumai és az intézményekben is teret kapó politikai gondolkodás, program változása mutatta az átalakulás irányát. A politika a reformkor időszakában „társadalmi jelenségé” lett. Széchenyi István ennek a folyamatnak az egyik kulcsszereplője volt. Már első politikai megnyilvánulásaival réseket ütött a rendi értékrenden, a nemzeti nyelv felsőtáblai használatát szokássá tette, társadalmi intézményeivel (lóverseny, Kaszinó) pedig, amelyek ha nem is közvetlen politikai céllal szerveződtek, egy új politikai közvélemény formálódásának a folyamatát indította el. Helyzetelemző, programadó műveiben a re-

formigénynek világos irányt adott, haladás-párti közvéleményt hozott létre, és megteremtette a magyar liberalizmus számos alapfogalmát. A *Hitel* korszakos jelentősége többek között éppen abban fogható meg, hogy új irányt szabott, és a politikai közvéleményben új választóvonalat teremtett. A polgári átalakulás és a polgári nemzet megteremtése lett a mérce, és az ehhez való viszony jegyében kellett immár a politika erővonalainak átrendeződni. A liberális haladógondolat mentén szerveződő „értékelvű” politika kétségessé tette a rendi intézményekben addig teret kapó terméketlen – aulikus (udvarhú); rendi (sérelemi ellenzéki) – kettősséget. *Stádium*-a pedig minden későbbi programnak formai és szemléleti mintát nyújtva adott a rendszer átalakításához „forgatókönyvet.” Társadalmi intézmények, a nyilvánosság megszólítása és szélesítése, értékelvű politika, rendszerátalakító program mind-mind a modern politika jellemző jegyeit hordozzák. A mozgalmiszervező politikus szerepe azonban nem illett sem egyéniségéhez, sem reformstratégiájához, és ezért az ellenzéki liberális politikai orientáció stratégiai céljainak és taktikájának kidolgozásában nem volt döntő része. A politika modernizációja újabb lendületet kapott az 1840-es évek elején (a politikai sajtó hatékonyabb működése, az irányzatok pártszerű szerveződése), s bár ő ezekkel a változásokkal nem feltétlenül azonosult, mégsem lett szembefordítható a folyamat lényegével. Ezért azokat az interpretációkat félrevezetőnek tartjuk, amelyek a felülről építkező politika – alulról építkező politika, egyén központú reformpolitika – tömegpolitika kettősségeiben (a modern politika határa mentén) jelölik meg a különbséget Széchenyi és vitapartnerei között. Ő az egyszerű elutasításnál bonyolultabb pozíciót foglalt el a modernizálódó közélet-

ben; nem elégedett meg azzal, hogy súlyának, tekintélyének birtokában az irányzatok fölötti „nemzeti integrációt” megjelenítve jelképé merevedjen, hanem folyamatosan hatni akart a magyar politika viszonyrendszereire. Akkor is, ha annak jellege már nem egészen az ő „ízlése” szerint való volt.

Különösen igaz ez a pártalakulás időszárára. Ha az eszményítő irodalom Széchenyikliséit tekintjük, egyszerűnek láthatnánk a helyzetet: Széchenyi távol tartotta magát a „pártoktól,” mint „államférfi” fölöttük állt. Az állítás látszólag igaz, a gróf helyzete azonban sokkal bonyolultabb volt. Kétségtelen, hogy ő a pártosodással együtt járó politikai szellemet („kivált nemzeti küzdelmek elején”) igen károsnak minősítette, bár, mint többször rögzítette, a pártokat természetes korszükségletnek tartotta. A párt a számára az egység érdekében szemben a rész érdekét, a megoldások helyett tűhegyre állított vitákat, a józan számítás helyett a *szenvedélyeket*, a reális emberismerettel szemben a „pajzasságot” (a „saját” emberek indokolatlan segítségét) jelölte, s legfőképp a „*pártszemüveg*” torz nézőpontját, amely elveszejteti a nemzetérdekű politikát. Az írásait keresztül-kasul szövő pártosodáskritikák azonban művenként más-más funkciót kaptak, s olykor egyenesen egy középpárt megteremtésének eszméjét vezették fel. *Oppositio, Constatívózás* (1844) című cikkeiben és *A szentgróti levél elemzése* (1845) c. sorozatában olyan „középpárt”, „*hazai párt*” megteremtését szorgalmazta, amely igazodva a kormánypolitika fordulatához *lojális*, de a kormányt a reform irányába serkentve, segítve *haladó*. Széchenyi a centrumba kívánta emelni és egyesíteni a kormánytámogató lojalitást és a polgári átalakulást, a polgári nemzetteremtést kifejező reformprogramot (mondhatjuk: a liberális értékvilágot). Az 1840-es évek elejétől

meg-megújuló kísérletet tett arra, hogy a „kormánypárti nemzeti reformer” pozíciót valóságos politikai mezőként realizálja. Többek között a Helytartótanács kebelében felállított Közlekedésügyi Bizottság elnökeként (1845-től) saját példájával akarta modellálni, hogy hatékonyan reformálni csak ebből a pozícióból lehet; a Tisza-szabályozás politikai motívumai (a Tisza-vidék nemességének megnyerése a kormányzat számára) szintén ennek jegyében fogantak, úgymint lapalapítási törekvései, s az ellenzéket megbontó (Deákot, Batthyányt igyekezett megnyerni), a formálódó pártstruktúrát átalakító dezorganizáló és „pártszervező” próbálkozásai is. A Konzervatív Párt létrejötte azonban nem az ő koncepcióját erősítette, s így az adott helyzetben egyre reménytelenebbé vált az, hogy elgondolását konzekvens politikai „állóhelyé” tegye.

Mivel a Konzervatív Párt lényegében kormánypártként szerveződött, Széchenyi pedig a konzervatív értékvilággal és programmal nem azonosult, ezért kényszerítve lett arra, hogy a kormány és a konzervatívok „elválasztásával” továbbra is a kormányzat mellett, de nem a konzervatívokhoz kapcsolva értelmezze szerepvállalását. Helyzetét tovább bonyolította, hogy kormánypozíciója ellenére megpróbálta fenntartani „független” szerepét is. Mint meghívott részt vett a konzervatív tanácskozásokon, elkérte és olvasta a 12 pontot, s bár nem „állhatta a búzát”, mégis megjelent a pártalakuló ülésen (1846. november 12.). Ott azonban azt fejtette ki, hogy ő „különös állásban van”, nem nevezi magát konzervatívnak, mert amint sokszor mondta és leírta, ő a progresszió embere.” E címke jegyében fogott hozzá önálló irányzatának megszervezéséhez, s szűk munkatársi körben 1846 decemberében el is határozták a *progresszisták* zászlóbontását.

A *Jelenkor* című újság 1847-es első lapszámában léptek a progresszió hívei a színre, s a munkatársak (Kovács Lajos, Szontagh Gusztáv) hozzá is fogtak az irányzat (távlatosan párt) népszerűsítéséhez. Széchenyi pedig az 1846 tavaszától formált (immár) *Politikai program-töredékek* című kéziratában az ellenzék általános irányának támadása, majd Kossuthot támadó bírálata után áttért (1847 elejétől) e pozíció körülírására. Önmeghatározását egyetlen elemre hegyezte ki: „*becsületes progresszista, ernyedetlen reformer*,” de mikor hosszabban körülírta elképzeléseit, akkor világosan megfogalmazta, hogy a progressziót a *nemzet érdekében csak kormányzati szerepben tartja realizálhatónak*. Mint minden közép-párti pozíciónak, az ő helyzet tudatának is a kettős elhatárolódás volt a meghatározó jegye: „az, mit Magyarországon én kívánnék konzerválni, úgy áll ahhoz, minek kitisztítása, reformálása és egészen újra alkotása után sóvárgok, mint legfeljebb 10:100-hoz. [...] a conservatív függcímer éppen oly kevésbé elégit ki, valamint az ellenzék dandárja a kifejtettebb státusz tudomány sark törvényei szerint oly variáns, mely majd egynek van kezében majd másiknak [...] most nem látom az ebbeli dandár alatti állásnak szükségét [...]” – írta a művéhez ekkor írt bevezetőjében.

A kísérlet azonban kérészetűnek bizonyult. A konzervatívok feszülten fogadták a *Jelenkor*-ban megjelenő „harmadik erőt” – nem véletlenül, hiszen a legérzékenyebb pontjukon érintette őket az, hogy kétségbe vonták reformszándékaik komolyságát –, s ezért a grófnak mindenféle magyarázkodni kellett. Az akkori politikai szövetségesei (például gróf Apponyi György alkancellár) megnyugtató után Széchenyi kihátrált a vállalkozás mögül a kényszerpályát felismerve, hogy ti. a „kormánypárti” orientációk egysé-

ge (együttműködése) érdekében nem tarthatja fent önálló irányzatát. A programtöredékek utolsó kéziratdarabjaiban (a hangsúlyeltolódást kifejezve) a gróf egy „független felekezet” létrehozását tűzte célul, s ennek bázisaként immár a konzervatívokat jelölte meg. Az már csak a dolgok tehetetlenségéből, s Széchenyi nem egyértelmű viselkedéséből következett, hogy munkatársai még néhány hónapig (olykor bizonytalan helyzet tudattal) működtek a (sosem volt, de csaknem lett) „progresszista párt” érdekében.

Széchenyi a pártstruktúrát a progresszió jegyében nem tudta átformálni, s az adott helyzetben nem tudott „önálló” politikai „állóhelyet” elfoglalni. Így a számára kedvezőtlen politikai határvonalak megmaradtak. S bár közeledett a konzervatívokhoz, de mégsem azonosult velük. Sőt, olyannyira zavarta, hogy nem értették meg (február végén megjelenő) programtöredékeinek gesztusait, hogy a korábbinál jobban eltávolodott tőlük. Az önmagát önálló erőként definiáló gróf könyve megjelenése után légüres térbe került, s mint maga is érezte, nem lett volna szerencsés „konferenciázni”: „[...] meglehetne, hogy én csak 15., 16. vagy még későbbben érkeznék Pestre [1847 március]; minthogy, megvallom, a két conferentiát szinte szeretem elkerülni. Az ellenzékibe úgy sem vagyok meghívva; conservatívok pedig részint oly ostobán fogták fel könyvem, hogy szinte jobb, ha most feljűk sem megyek: ha Pesten vagyok, nehéz ezt elkerülni.” – magyarázta meg bizonytalanra vált, „kénytelen-független” helyzetét titkárának, Tasner Antalnak. Széchenyi végletesen elszigetelődött, s bár különállásának hangoztatásával foglalt helyet eddig is a konzervatívok és az ellenzék tanácskozásain, de mikor azok párttá szerveződtek, akkor már kívülálló jelenléte is tarthatatlanná vált.

A negatív élményt még ellensúlyozta az, hogy bécsi tárgyalásain ígéretet kapott a korábban a Tisza-szabályozásra ígért egymillió állami támogatásra. Széchenyi még élvezte is a helyzetet, hogy akkor bírálják Pesten a leginkább, amikor ő szerez az országnak egymilliót; élcelődött a „magányos hős” helyzetén. A támogatás azonban nem realizálódott, s 1847 nyarán már nem nagyon lehettek illúziói a kormányzati szerepvállalásával kapcsolatban sem. Egyre kilátástalanabbnak látta helyzetét, egyre többször fenyegetőzött Apponyihoz írott leveleiben a visszavonulással. Ám szükségyszerűen kitartott megalázó helyzetében, hiszen ha valóban lemondott volna, azzal olyan egyértelmű érvénnyel bizonyította volna a kortársak előtt, hogy a kormányzattal nem lehet együttműködni, ami a politikai közvéleményben nagyobb hatást váltott volna ki minden, a kormányt minősítő ellenzéki állásfoglalásnál. És ezzel semmissé tette volna eddigi érveit, stratégiáját. Ő pedig nem azért lett „kormány ember,” mert feltétlenül hitt a Metternich–Apponyi-kormányzat jó szándékában (az általa sokszor deklarált) reformhajlandóságában. Egészen más szempontok vitték a kormányzat oldalára.

1846–47 időszakára tekintve igaznak tűnik a megállapítás: Széchenyi nem mutatkozott sikeres politikusnak. A mozgásszabadságát szűkre szabó improduktív pozícióba helyezte magát, kívül rekedt a pártképződés folyamatán, elszigetelődött. Érdekes, hogy ennek ellenére mégsem helytálló az a megszokott elbeszélés, amely Széchenyi pályáját a népszerűségvesztés folyamatoként mutatja be. Kétségtelen, hogy az ellenzék körében egyre élesebb bírálattal illették. A reformellenzék megbontó kísérletei, a Deákot bíráló (és közben misztifikáló) cikksorozata, a Kossuth-ellenes egyre élesebb kitételei, s álta-

lában a magyar ellenzékiség egészének, programirányának az elutasítása miatt már kisebb atrocitásokat is el kellett viselnie a „bécsi miniszternek” (ahogy túlzással a helytartónács tanácsost nevezték). Viszont ő még az 1840-es évek második felében is a „siker” emberének számított, akinek a tervei megvalósulnak. A népszerűsége természetesen nem volt állandó, de rendre sikerült visszanyernie a bizalmat. A Tisza-szabályozással többek között az volt a célja, hogy a kormány reformkészségét igazolja a „tiszavölgyi” nemességet megnyerje. Végül ezzel az ügygel kevésbé a kormányt, mint inkább önmagát népszerűsítette. Legalábbis ebben ért el nagyobb sikert. A második (1846-os) tiszai útját például joggal nevezte titkára „diadalmenetnek,” s a gróf is büszkén azt rögzítette: „mindenütt mint Herczeget fogadnak.” Politikai súlyát az is kifejezte, hogy minden jelentős honi tisztség esetén felvetődött a neve jelöltként. Egyesek szerint esélye volt a kancellárságra, s 1846–47 fordulóján többen kapacitálták (Károlyi György gróf, Wenckheim Béla báró), mások provokálták (Pulszky Ferenc), hogy legyen nádor. Volt is benne némi hajlandóság, de politikai tisztánlátása nem hagyta cserben, és inkább István főherceg nádorrá választása mögé állt. Éppen Széchenyi hatalmas tettgyából, sokrétű szerepeiből, s korábbi eredményeiből következett, s nem múló népszerűségében rejlett annak magyarázata, hogy a pártokon kívül-felül elhelyezkedve is meg tudta őrizni politikai súlyát.

S a szűkre szabott mozgástérből végül a kitörési pontot is megtalálta. 1847 őszén elhatározta, hogy (elsősorban) Kossuth Pest megyei jelöltségét ellensúlyozandó az alsótáblára követnek jelölteti magát. Ezzel a lépésével azonban nemcsak vitaellenfelét követte az általa választott új színtérre, hanem újraertel-

mezte politikai helyzetét. Némileg távolodott a kormányzattól, de nem kellett megszakítani vele az együttműködést, 1847 novembere után már nem is fenyegetőzött hivatala feladásával. Vállalhatott valamiféle „közvetítő” vagy „centrumteremtő” funkciót, finomíthatta a politikai rendszer működését, ha mint a „közlekedésért felelős miniszter” az alsó táblán beszámolási kötelezettségnek tesz eleget. S persze e döntésével az elitista reformpolitikus a modernizálódó politika szükségzerű velejárójához igazodott: a dolgok menetére úgy hathatott igazán, ha a viták lényegi terét (a képviselt színterét), az alsó táblát választja. A kapcsolódó forrásszövegek igazolják, hogy mindegyik motívum jelen volt a döntése mögött 1848 szeptember–októberében, s mosoni követsége így is teljesedett ki: Kossuth ellensúlyozásának a szándékában, de közben az ellenzékhez fűződő viszony helyreállításának lehetőségét is önmagában hordozva, másrészt ugyanilyen összetettségben a kormánnyal való együttműködés és a kormányzattól való függetlenedés kettősségében.

Széchenyi 1847 őszén nagyon racionális és sikeres döntést hozott, ami nagyban befolyásolta későbbi lehetőségeit és 1848-as szerepvállalását is. Valójában nem is könnyen mérhető, hogy a korban ki, mennyire, milyen időkeretben tekinthető sikeres politikusnak. Kétségtelen, hogy ő azt a játszmát, amely a reformellenzék irányvonalának a meghatározásáért, vezetéséért folyt, elveszítette. Viszont a legnehezebb időszakokban is sikerült a politikai cselekvőkészségét helyreállítani. És persze minden eredmény, amely a polgári átalakulásban történt, részben az ő sikerének számított, sőt önmagán hordozta a „kezdő impulzust adó” reformer keze nyomát. Ebből is következett a reformellenzéki közvélemény 1848. márciusi „ítélete” róla. 1846–47-ben még

a legszigorúbb bírálatokat kapta – említhető Gyurmán Adolf elemzése, Nagy Károly pamfletje (nem beszélve Kossuth egy-egy markáns válasz-elemzéséről) –, s kritikussai a következtetések és ellentmondások feltárásával bizonyították, hogy ő már nem a nemzeti haladás hatékony előmozdítója. Sőt egyre világosabb megfogalmazásokkal a haladásellenes tábor („nem más, mint Pecsovics”) keretébe sorolták. 1848. március második felében viszont már épp azért fogadta el (csaknem egyöntetűen) a politikai közvélemény Széchenyi székcserejét (bár az „ancien régimeben” hivatalt viselt, ekkor mégis a Batthyány-kormány minisztere lett), mert az ő esetében nem a *közelmúltra*, hanem a pálya *egészére* vonatkozó értelmezői idősík lett a domináns. Legalábbis a reformkort betetőző 1848-as „törvényes forradalom” ezt a látószöveget eredményezte. Jellemző módon a Széchenyi-historiográfia (régőbbi) meghatározó két (a Széchenyi '48-át forradalomellenes, Kossuth-ellenes összefüggésben értelmező; és azt a gróf forradalommal azonosuló „gyökeres fordulatokként” interpretáló) vonulata talán éppen azért nem férközött hozzá e pályaszakasz lényegéhez, mert azt – már ismerve 1848/49 lefolyását, következményeit – szinte kizárólag csak az 1841–48 közötti vitaszakasz idősíkja mentén, annak fénytörésében látta. Nem úgy, mint 1848 márciusában a polémia időszakát éppen zárójelbe tevő kortárs nemzedék. Beleértve Széchenyi is, aki a nyilvánosság előtt reformkori céljai beteljesüléseként értelmezte '48-at, s így is élte meg a korszakot, egyre mélyebben merülve a „nemzetét felébresztő” reformer beteges önvádig torzuló felelősségtudatába.

A Kemény „politika-jellemrajzából” kiinduló gondolatsorunk végén újra rögzítenünk kell, hogy a Széchenyi-pálya értelmezése

megköveteli a nézőpontok és idősíkok változó használatát. Kihagyni viszont nem szabad és nem érdemes a szituatív, konkrét elemzéseket, mert akkor nem láthatjuk és érthetjük meg a lehetőségek világában mozgó (és egyáltalán nem lesajnalandó) sokrétű politikust.

A publikáció Bolyai kutatási ösztöndíj keretében formálódott, és elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyar-

ország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Kulcsszavak: *Széchenyi István, magyar történelem, politikatörténet, a 19. sz. története, reformkor, politikai pártok, utolsó rendi országgyűlés*

IRODALOM

- Andrássy Gyula (1912): Széchenyi politikája. Magyar Társadalomtudományi Szemle. V, 173–212.
- Csorba László (1991): *Széchenyi István*. Officina Nova, Budapest
- Csorba László (2007): Széchenyi és a modern politikai irodalom kezdetei. 1825. A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*. Gondolat, Budapest, 120–136.
- Dénes Iván Zoltán (1989): *Közügyé emelt kiváltságörzés: A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években*. Akadémiai, Budapest
- Gergely András (1987): Széchenyi és a politika modernizálódása. Álföld. 4. 45–54.
- Gergely András (1993): Széchenyi a besorolhatatlan reformer. In: Szakál Gyula – Martonffy M. – Veliky J. (szerk.): *Polgárosodás és modernizáció a Monarchiában*. Műhely (különszám). Győr, 71–74.
- Gerő András (1993): A modernitás konfliktusai és Széchenyi. In: Gerő András: *Magyar polgárosodás*. Atlantisz, Budapest, 79–93.
- Kemény Zsigmond (1870): Széchenyi István. In: *Kemény Zsigmond tanulmányai*. Kiadja: Gyulai Pál. Ráth Mór [kiadása], Pest

- Kovács Lajos (1889): *Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846-48*. 1-2. Franklin-társulat, Budapest
- Oplátka András (2005): *Széchenyi István*. Osiris, Budapest
- Réz Mihály (1917): A politikatudomány és Széchenyi. Történeti Szemle. VI, 225–239.
- Veliky János (1991): Széchenyi politikai dilemmái. Confessio. 4, 90–95.
- Velkey Ferenc (2004): Egy párt nélküli pártcímke – Széchenyi István progresszista politikai önmeghatározásának hátteréhez. In: Pelyach István – Kőrösiné Merkl H. – Simon V. P. – Buday M. (szerk.): *Széchenyi Magyarország és Európa*. Tudományos konferencia. Széchenyi Társaság, [Budapest], 32–54.
- Velkey Ferenc (2008): Egy „rettentő döntés” hátteréről. Miért „támadt kedve” Széchenyi Istvánnak 1847 őszén „követnek menni”? In: Velkey Ferenc (szerk.): *Történeti Tanulmányok XVI*. Debrecen, 189–238.
- Viszota Gyula (1916): Széchenyi Politikai programtöredékeinek keletkezése és hatása. Történeti Szemle. 64–97.
- Viszota Gyula (1930): Bevezetés. In: Viszota Gyula (szerk.): *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal II*. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai; Gróf Széchenyi István összes munkái 6/2. Magyar Történelmi Társulat, Budapest